

Cuprins

Introducere.....	15
PARTEA I	
LIMBAJUL MORAL.....	27
CAPITOLUL 1	
PREMISE ISTORICO-FILOSOFICE ALE METAETICII.....	31
1.1. Limbajul în slujba gândirii.....	39
1.2. Limbajul în alcătuirea gândirii.....	43
1.3. Limbajul în locul gândirii.....	52
CAPITOLUL 2	
TEORII COGNITIVISTE.....	63
2.1. Subiectivismul.....	66
2.2. Naturalismul.....	71
2.3. Intuiționismul.....	80
CAPITOLUL 3	
TEORII EMOTIVISTE.....	89
3.1. Emotivismul radical.....	89
3.2. Emotivismul moderat.....	96

CAPITOLUL 4

PRESCRIPTIVISMUL	115
4.1. Valoric și normativ în limbajul moral	115
4.2. Libertate și raționalitate	119
4.3. Structura logică a imperativului	124
4.4. Misterul normativității morale	128
4.5. Argumentarea etică	132

CAPITOLUL 5

FILOSOFIA LIMBAJULUI COMUN	139
5.1. Versatilitatea rațiunii.....	139
5.2. Argumentarea etică	149

PARTEA A II-A

VALORILE ȘI NORMELE MORALE.....	159
---------------------------------	-----

CAPITOLUL 6

ORIZONTUL TEMATIC AL ETICII.....	163
6.1. Morala și etica (definiții preliminare)	163
6.2. Statutul filosofic al eticii	168
6.3. Normativ și descriptiv în elaborarea teoriei etice	172

CAPITOLUL 7

ORIZONTUL CATEGORIAL AL ETICII (CONFIGURAȚIA ELEMENTARĂ A FAPTULUI MORAL).....	183
7.1. Unde începe teritoriul moralei în existența umană?	183
7.2. Libertatea – condiție ontologică a moralității	188
7.3. Libertate și ierarhie axiologică	195

CAPITOLUL 8

NORMELE MORALE	201
8.1. Norme și expresii normative	201
8.2. Structura normelor	208
8.3. Tipuri de norme	227

Pretexte metaetice	7
8.4. Specificul normelor morale	244
CAPITOLUL 9	
VALORILE MORALE.....	259
9.1. Ce sunt valorile?	259
9.2. Sistemul și proprietățile valorilor.....	272
9.3. Specificul valorilor morale.....	280
Bibliografie	301

Dan Crăciun

Pretexte metaetice

Transparența metafizică a limbajului moral

Publicată în urmă cu destui ani la o editură prea puțin vizibilă, această carte încheie o etapă a strădaniilor mele de a desluși câte ceva din ascunzișurile fenomenului moral. Nucleul acestei monografii se găsește în teza mea de doctorat, susținută în anul 1990 la Facultatea de Filosofie a Universității București, sub îndrumarea profesorului Nicolae Bellu. Acesta mi-a încredințat o misiune aparent imposibilă: desprinderea unor clarificări de natură ontologică din textele fundamentale ale metaeticii. Foarte influentă timp de câteva decenii postbelice, metaetica intrase deja într-un vizibil declin, fiind tot mai evidentă epuizarea resurselor filosofiei analitice de a mai produce ipoteze și metode cu adevărat inovatoare pe tărâmul eticii. Din start, abordarea mea s-a articulat – chiar dacă nu s-a dorit în mod programatic – ca o critică a metaeticii anglo-americane, călăuzită de o idee: credința filosofilor analitici că se poate construi o filosofie a limbajului axiologic și moral care să fie total desprinsă de orice „rătăcirii“ și „obscurități“ metafizice este o iluzie. Oricât de tehnicistă, formalistă, analitică și descriptivistă, filosofia limbajului moral operează tot timpul cu anumite presupoziii de natură ontologică, fără de care însuși conceptul de moralitate ar fi lipsit de consistență. Ascunderea sau uitarea acestor presupoziii ontologice nu este decât aparent o virtute a metaeticii; în realitate, decuplarea discursului analitic de postulatele sale metafizice îngustează orizontul categorial și creează o falsă claritate conceptuală, ce se articulează treptat într-un univers simbolic tot mai coerent pe măsură ce se îndepărtează tot mai mult de substanța vie a fenomenului moral.

Am scris lucrarea și cu speranța, măcar în parte împlinită, că scoaterea la iveală a unora dintre presupoziiiile ontologice tacite ale metaeticii ar putea să ofere posibilitatea de a descoperi în rezultatele discursului analitic anumite clarificări semnificative pentru metafizica moralei. De aici și titlul

cărții: *Pretexte metaetice*, întrucât intenția mea nu a fost aceea de a rămâne pe tărâmul filosofiei limbajului moral, sedus de acest „joc cu mărgele de sticlă“, ci am urmărit tot timpul să văd cum și în ce măsură metaetica poate fi un instrument util pentru a spori adâncimea răspunsurilor date interogațiilor durabile și esențiale ale filosofiei morale. Nu am privit nici o clipă jocul logico-semantic al metaeticienilor de frunte ca pe un scop în sine, ci am căutat în el o oglindă cu văluriri aparte, în care categoriile eticii se reflectă din unghiuri și cu contururi de nevăzut din perspectiva metafizicii tradiționale a moralei – și ea orbită, la rândul ei, de o presupuziție falsă: ideea că limbajul este un instrument docil, transparent, în care ideile se toarnă cu lejeritate, firesc și neproblematic, inteligibilitatea discursului etic fiind spontan și pe de-a-ntregul de la sine înțeleasă.

De ce am ales să republic această carte, fără adăugiri, actualizări sau revizuiți? Și ce argumente ar susține un eventual interes al celor preocupați de etică în a citi – măcar acum, cu destulă întârziere – o lucrare concepută și finalizată în anii 1980? Un prim argument ar fi acela că zăbovirea mea pe tărâmul metaeticii s-a încheiat odată cu elaborarea *Pretextelor metaetice*. Îmi vine greu să cred că, în răstimpul ce-mi este încă dat, mă voi reîntoarce la o reflecție stăruitoare asupra filosofiei analitice a limbajului moral.

Al doilea argument, poate cel mai important, ar fi acela că însăși metaetica este, cel puțin de câteva decenii încoace, un capitol încheiat în istoria eticii. Unii vor ridica, probabil, o sprânceană citind această afirmație tranșantă, socotind că lucrurile nu stau cătuși de puțin astfel. Să mă explic. Firește că termenul „metaetică“ a intrat definitiv în vocabularul eticii, folosindu-se frecvent și pertinent astăzi. Dar sensul metaeticii s-a schimbat în direcția semnificației sale literale: *metaetica* înseamnă acum acel strat sau nivel de reflecție critică asupra eticii descriptive sau normative, menit a stabili cu argumente registrul tematic, metodele și limitele discursului etic asupra vieții și conștiinței morale. Eu mă refer la un prim și, după cum voi arăta, inadecvat sens al metaeticii în prima ei ipostază, care s-a configurat ca demers focalizat exclusiv asupra limbajului moral, axat pe credința că deslușirea formelor și structurilor logico-semantice poate închide, prin sine însăși, mai toate problemele centrale ale eticii, decretând că toate interogațiile la care nu se poate răspunde în mod definitiv *numai* prin

analiza riguroasă și formală a limbajului sunt, de fapt, pseudoprobleme, ce merită și trebuie să fie abandonate în colecția de naivități sau deliruri mistico-metafizice ale trecutului. Această credință – căci „rigoarea“ formalistă se bizuie, nu mai puțin decât „obscuritățile“ eticii tradiționale, tot pe un postulat ce se oferă acceptării sau respingerii fără demonstrație – și-a arătat în scurt timp infertilitatea, fiind astăzi părăsită de mai toți gânditorii importanți din domeniul eticii contemporane. Tentația formalistă nu a dispărut și, probabil, nu va dispărea niciodată, însă acum ea își fixează alte ținte și se agață de alte speranțe – cea mai importantă fiind aceea că rațiunea uscată și trufașă de tip tradițional și principalul său instrument, logica, pot fi smulse exclusivismului elitist al științei și filosofiei de modă veche și aduse, democratic și „politic corect“, în rând și la egalitate cu tot felul de bizare, încețoșate, când nu de-a dreptul bălbăite și incontinate „raționalități“ și „logici“ populare, în care eroarea devine regulă, confuzia o probă de autenticitate, aproximația o dovadă de vitalitate și imprecizia o virtute. Poate că despre aceste noi tentative formaliste de a inventa noi ipostaze ale unor bizare logici circumstanțiale, „la purtător“, a căror unică regulă axiomatică este absența oricărei reguli invariante și a căror principală calitate este versatilitatea, voi fi tentat să scriu, cine știe când, o altă carte.

Al treilea și ultimul argument este conjunctural – dar cine stăruie asupra filosofiei morale știe cât de importante sunt împrejurările în deciziile și faptele noastre. Puținii cititori ai primei apariții – îndeosebi profesori, studenți și cercetători cu preocupări filosofice – și-au exprimat, pe diferite căi și de-a lungul unei bune perioade de timp – aprecieri favorabile față de această carte, pentru care le sunt profund recunoscător. Mulți mi-au solicitat un exemplar; din păcate, deși nu a fost neglijabil, tirajul primei publicări s-a epuizat destul de rapid.

Acestea sunt motivele care m-au determinat să accept cu emoție și cu bucurie propunerea generoasă a domnului Marian Bărgău, Directorul Editurii Pro Universitaria, de a reînvia această carte, cu speranța că a doua ei viață va fi ceva mai vizibilă și mai roditoare.

Autorul

“Zicem și auzim aceste lucruri și suntem înțeleși și înțelegem. Sunt foarte vădite și foarte întrebuințate și tot ele iarăși sunt ascunse și descoperirea lor nouă este.”

FERICITUL AUGUSTIN,
CONFESSIONES (Cartea XI, XXII,28)

Introducere

Tânărul Iosif, zugrăvit de către Thomas Mann pe ghizdurile fântâniilor în care se reflectau, strălucind pe cerul nopții, aceleași constelații admirate peste veacuri de Kant drept sublime simboluri, văzute și de către noi astăzi, ale veșniciei, ne pune în fața unei parabole revelatoare. Despărțit de prezentul nostru prin câteva milenii atât de bogate în istorie, personajul biblic ni se înfățișează învăluit în aura mitică a începuturilor de lume, pe când omenirea își trăia copilăria într-o stare de vrajă, de inocență și uimire. Cu toate acestea, tânărul Iosif trăia el însuși într-o lume bătrână; atât de bătrână, încât își uitase de mult adevăratele începuturi, de care o despărțeau mii de veacuri – condensate în „istorii“ exemplare, din care oamenii știau cum și ce trebuie să facă, retrăind modelele unor eroi primordialii; deși nici aceștia nu erau adevărații întemeietori, ci doar niște urmași, contopiți cu strămoșii lor în atemporalitatea mitică.

Și totuși, în această neconținută revărsare a trecutului în prezent se adună pe nesimțite, într-o creștere infinitezimală, schimbări imperceptibile, care ne obligă să descoperim, mai devreme sau mai târziu, o schimbare de vârstă a omenirii, pe care o întruchipăm într-un eveniment sau personaj revelator, devenit simbol și piatră de hotar ale unei noi căi deschise în istorie. Deși nu există începuturi absolute – totul venind dintr-un „altădată“ ca o nouă încercare sau ca „încă o dată“, existența umană nu vegetează într-o eternă încremenire, doar repetându-se fără istov, căci fiecare nouă încercare aduce cu sine o despărțire de trecut și emoția descoperirii unor teritorii necunoscute.

Istoria gândirii morale își fixează unul dintre începuturile ei în viața și gândirea lui Socrate. Firește că și înainte de el, în Elada sau în lărgimea și străvechimea Orientului, atâția alții s-au întrebat despre rosturile trecerii omului prin lume, rostind maxime, sfaturi, legi sau porunci și lăsând după ei interogații pline de miez și de gravitate. Erau chiar atât de numeroase aceste rostiri morale adunate din vechime pe vremea lui Socrate, încât sofștii au putut descoperi nepotrivirile și contradicțiile dintre ele, ceea ce i-a dus la derută și la îndoială față de temeinicia lor, sfârșind prin a cultiva abilitatea argumentării artificioase, în care orice faptă, orice gând sau intenție își pot susține valabilitatea, căci pentru orice se potrivește câte o zicală și totul poate fi legitimat exploatând cu ingeniozitate polisemia cuvintelor.

Socrate rămâne în conștiința posterității drept cel dintâi gânditor care încearcă ieșirea din această criză a ambiguității, inaugurând exercițiul rațiunii filosofice în căutarea semnificației autentice a categoriilor morale. El se întreabă cu obstinație ce trebuie să înțelegem cu adevărat prin *bine*, *virtute*, *înțelepciune*, *curaj*, *fidelitate*, *fericire* – cuvinte aflate la îndemâna oricui și aparent bine știute de toți, dar care, cercetate cu atenție, își dizlocă semnificațiile, care se dezvăluie confuze și contradictorii, ascunzând mai degrabă decât iluminând căile moralei. Socrate vede în această lămurire filosofică asupra semnificației termenilor etici – lămurire ce, nu o dată, ia în răspăr, ironizează, contrazice și perplexează simțul comun – singura cale de întemeiere a unor norme juste, conforme cu rațiunea și natura umană. Chiar dacă etica nu ar începe cu gândirea socratică (problemă, de altminteri, fără importanță deosebită), odată cu Socrate filosofia morală devine altceva decât ceea ce fusese până la el: o cercetare călăuzită de idealul autenticității, menită să restaureze semnificațiile juste ale noțiunilor etice, pornind de la premisa că omul poartă în sine aspirația către bine, virtute și fericire demnă, precum și capacitatea rațională de a discerne, prin examen critic, judecățile adevărate de iluzii, prejudecăți și erori ce fac spiritul să rătăcească, nimerind alături de ținta spre care tinde prin natura și menirea lui. În relatarea lui Platon, Socrate era convins de faptul că „nici unul dintre învățați nu socotește că există vreun om care să greșească de bună voie sau să facă cele urâte și rele cu bună știință, ci ei știu bine că toți

cei ce săvârșesc fapte urâte și rele, le fac fără voia lor”.¹ De aceea, pentru el, întemeierea desăvârșită a moravurilor trebuia să înceapă cu dezmințirea și cu alungarea din credințele oamenilor a „relei științe”, născute din ignoranță și orgoliu. Socrate nu avea să ducă la bun sfârșit eroica sa luptă împotriva falselor certitudini și a aparențelor virtuozitate; nimic de mirare, căci lupta aceasta continuă – desigur, pe alte coordonate – și astăzi.

Dar începutul fusese făcut și continuatorii săi cei mai iluștri, Platon și Aristotel, pătrund adânc în miezul problemelor morale, conturând două strategii opuse și de lungă durată în istoria eticii. Platon scoate în relief ca nimeni altul până la el dimensiunea transcendentă a moralității, pe care o înțelege ca idealitate pură și inalterabilă, mai presus de accidentalitatea condiției empirice a omului. Binele, virtutea, înțelepciunea sunt modele exemplare, inegalabile în perfecțiunea lor atemporală, de care oamenii tind a se apropia, după cum îi îndeamnă firea, voința și știința fiecăruia.

Platon inaugurează *tradiția absolutistă în etică*, definită prin strădania descoperirii pur speculative a unor teme eterne ale moralei, față de care comportamentul practic al oamenilor este în mod fatal sortit să nu reprezinte decât o imitație mai mult sau mai puțin izbită. Adânc fixată în gândirea idealist-obiectivă și mult agreată de teologi, linia platoniciană promite să închidă flecăreala celor dornici de dispute morale, dăltuind înțelesuri irevocabile categoriilor etice și norme de conduită scutite de orice relativitate. În acest scop, demersul absolutist îndreaptă cercetarea fundamentelor moralității spre arhitectonica inalterabilă a Ființei, privind omul concret *de sus*, ca pe o ființă etern sortită să se zbată în rătăcire și neizbândă, constitutiv îndemnată să nu se înțeleagă pe sine și să se lase amăgită de aparențe. Elucidarea problemelor morale începe nu prin cunoașterea sufletului omenesc, așa cum este el modelat de împrejurările vieții – prin definiție accidentale și perisabile –, ci printr-o deducție a regulilor și criteriilor etern valabile în judecata unui suflet rațional abstract, având ca premise cele mai generale categorii și principii ontologice, căci, pentru autorul *Republicii*, esența Binelui se revelează doar în

¹ Platon, *Protagoras*, în „Opere”, vol. I, trad. rom. Șerban Mironescu, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1974, p. 461

„contemplarea lumii de sus ca reprezentând suiful sufletului către locul inteligibilului“.²

Fertilă în această tradiție platoniciană este ideea că morala se înfățișează ca idealitate normativă, ce transcende mărginirea empirică a omului, dezvăluindu-i un sens existențial a cărui urmărire înseamnă o luptă cu propria mărginire, spre autodepășire și înălțare. Nefericirea acestei orientări absolutiste este fragilitatea principiilor ontologice invocate, pe care disputele metafizice tind să le relativizeze, răpindu-le aura de pretinsă infailibilitate. Iar paradoxul deconcertant al strategiei platoniciene rezidă în eșecul strădaniei sale de a explica de ce și cum s-ar putea implanta principiile absolute în purtarea unei ființe constitutiv imperfecte. Înălțimea valorilor și normelor morale întemeiate pe trănicia inalterabilă a entităților metafizice le face inaccesibile, iar autenticitatea morală devine un atribut al sfințeniei, al individualităților înzestrate cu daruri excepționale. În plus, rămâne un mister greu de elucidat cu mijloace raționale fatala carență de autenticitate a omului într-un univers articulat după modelul perfecțiunii. Mitul sufletului nemuritor, prizonier al cavernei existenței empirice, ca și mitul creștin al păcatului originar, nu limpezesc de fel neputința sau lipsa de voință a Absolutului de a face din om – deși acesta este „copilul“ său privilegiat – o ființă pe măsura perfecțiunii ce creează și guvernează cosmosul.

Aristotel deschide o altă strategie de explicare teoretică a moralei – în multe privințe opusă absolutismului inaugurat de maestrul său. Tradiția aristotelică se străduie să fundamenteze categoriile etice pornind *de jos*, de la observarea clasificatoare a moravurilor existente și a calităților sufletești sădite în diversitatea empirică a conștiințelor de condițiile reale în care trăiesc oamenii. Pe deplin conștient de opoziția lui față de Platon, Aristotel arată chiar la începutul *Eticii nicomahice* că „există o deosebire între raționamentele ce pornesc de la principii și acelea care conduc spre principii. [...] Cert e că trebuie să pornim de la lucruri cunoscute, iar acestea sunt de două feluri: cele cunoscute nouă și cele cunoscute în

² Platon, *Republica*, în „Opere”, vol. V, trad. rom. Andrei Cornea, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 316